

täjänsä. Kristus itsekin kuvataan joskus filosofi-opettajana. Sama luonteva jatkumo näkyy opettajien toiminnassa. Perinteisen reetorin koulutuksen saaneet opettajat ja piispat käyttivät oppimiaan taitoja opettaessaan katekumeeneja ja pitäessään saarnoja jumalanpalveluksissa. Lastenkasvatuksessakin käytettiin perinteisiä menetelmiä, mikä näkyy esimerkiksi Hieronymuksen ohjeissa pikkutyttöjen kasvattamiseen. Katarina Greschat toteaa, että kristityt vain muuttivat luettavien kirjojen listaa (Vergiliuksen tilalla luettiin Raamatun tekstejä), mutta eivät pedagogista ajattelua ja käytännön ohjeita. Kriittisenä huomiona voi mainita, että kokoelmassa jää juutalaisen opetusperinteen vaikutus kristittyihin lähes kokonaan käsittelemättä, mikä tietysti voi johtua siitä, ettei ensimmäisten vuosisatojen ajasta muutenkaan puhuta kovin paljon.

Opettajan tehtävänä oli sekä välittää kristillisen opin tuntemusta että ohjata kristityn elämään. Opettaja itse esimerkillään näytti, miten kristitty elää ja millainen kristitty on. Opetettiin myös sanallisesti sekä symbolisten tekojen ja toiminnan avulla. Kasteopetus ennen kastetta ja sen jälkeen on hyvä esimerkki tästä. Raamatun tuntemus ja uskontunnustuksen sisällön osaaminen olivat keskeisiä oppimistavoitteita. Katekumeeneille opetettiin uskontunnustuksen sanamuoto, ja kasteen yhteydessä tuo opetettu tunnustus lausuttiin. Juliette Day osoittaa artikkelissaan, miten monipuolisia opetusmetodeja piispat käyttivät. Kun sanallinen opetus yhdistettiin liturgisiin riitteihin, fyysisen toiminnan ja aktiivisen osallistumisen kautta kastettavan muistiin painui ruumiillistunut jälki. Kun piispa kasteen jälkeen mystagogisissa katekeesisaarnoissa selit-

ti, mitä kastettavan kokemat asiat tarkoittivat, tämä moninkertainen opettaminen auttoi vastakastettua ihmistä jäsentämään oppitua ja vahvisti asioiden painumista muistiin. Olga Lourgeoux jatkaa kuvaamalla kasteopetuksen pedagogista ajattelua. Hän kertoo, että Kyrillos Jerusalemilainen vertaa oppimista rakentamiseen. Osien täytyy liittyä kokonaisuuteen, ja rakennus nousee vähän kerrallaan. Katekumeeni itse on lopulta vastuussa oppimisprosessistaan.

Vaikka kokoelman artikkeleista suurin osa keskittyy ihmisopettajiin ja heidän tehtäviinsä, erityisesti David Rylaarsdam ja Therese Fuhrer nostavat esiin myös sekä teksteissä että visuaalisessa taiteessa näkyvän ajatuksen Kristuksesta tai Jumalasta opettajana. Rylaarsdam kuvaa Johannes Khrysostomoksen ajatusta siitä, että varsinainen opettaja on Jumala itse, Kristus tai Pyhä Henki. Jumala itse johtaa kristityn hengellistä kasvua, mutta toimii ihmisten opettajien kautta. Jumala käyttää opetuksessaan ruumiillisia opettajia, kieltä, tekoja, esineitä ja kokemuksia, koska ihmiset ovat ruumiillisia olentoja. Ruumiilliset asiat voivat analogian avulla opettaa hengellisiä totuuksia. Jumalan syntyminen ihmiseksi Kristuksessa on sekin jumalallista opetusta. Khrysostomoksen mukaan Henki kokoaa kirkon "hengelliseksi kouluksi", ja tässä oppimisyhteisössä hän kasvattaa kristittyjä.

Vaikka artikkelien kirjoittajat eivät sitä erikseen sanokaan, monet käytännöt ja pedagogiset ajatukset vaikuttavat hyvin moderneilta. Sellaista on esimerkiksi opettaminen niin, että katekumeeneille ensin opetetaan kristinuskon sisältöä, sitten osallistutaan elämykselliseen riittiin monine symbolisine elementteineen ja sen jälkeen sy-

vennetään asiaa selittämällä, mitä kastettavat ovat kokeneet.

Teachers in Late Antique Christianity on hieno ja monipuolinen kokonaisuus aiheestaan. Tällaisia alkuperäisteksteihin perustuvia, uutta tutkimuskirjallisuutta laajasti käyttäviä, rajattua aihetta eri puolilta tarkastelevia tutkimuksia tarvitaan. Itse pidin siitä, että myös harvinaisemmat näkökulmat, kuten visuaalinen taide, naisteologit ja erämaaisien teologia ja käytännöt, oli otettu mukaan kokoelmaan. Artikkelien lopussa on erinomaiset kirjallisuusluettelot.

Anni Maria Laato, dos.
Tutkimusjohtaja
Åbo Akademi

JOHN REEVES & ANNETTE
YOSHIKO REED (EDS.)
**Enoch from Antiquity to
the Middle Ages, Volume
I: Sources from Judaism,
Christianity, and Islam.**
Oxford: Oxford University
Press 2018. 416 s.

Reevesin ja Reedin editoima upea kirja on 1990-luvulla käynnistyneen tutkimusprojektin ensimmäinen osa. Projektin tarkoituksena on kartoittaa Henokin nimissä kulkevat traditiot juutalaisissa, kristillisissä ja islamilaisissa lähteissä sekä esittää nämä erilaiset traditiot systemaattisesti jakaen ne joihinkin keskeisiin teemoihin. Tällainen systemaattinen esitys kolmen abrahamilaisen uskonnon traditioista helpottaa keskinäistä vertailua sekä havainnollistaa traditioiden liikkumista eri uskonnollisissa teksteissä. Toisaalta kaikissa tämäntyyppisissä systemaattisissa esityksissä rajoitetaan pakosti aina traditioiden moni-ilmeisyyttä, kun ne mahdutetaan

tutkijoiden valitsemiin kategori-oihin. Hyödyt ovat kuitenkin huomattavasti suuremmat kuin haitat. Teos tarjoaa jokaiselle Henokin traditioista kiinnostuneille mahdollisuuden nähdä, millä tavalla tekstien sisältämä informaatio on liikkunut ja miten sitä on muokattu abrahamilaisissa uskonnoissa.

Teosarjan ensimmäisessä osassa kartoitetaan Henokin persoonaan ja toimintaan liittyviä narratologisia traditioita. Teoksen alussa (Luku 1) on kattava ja hyvä johdanto Henokin nimissä tehtyihin kirjoituksiin ja Henokista kertoviin traditioihin. Varhaisimmat traditiot ovat tietysti Ensimmäisestä Henokin kirjasta, mutta myös Riemuvuosien kirja sekä monet Qumranin traditiot ovat varhaisia ja valottavat Henokin elämän vaiheita niin kuin ne ymmärrettiin varhaisessa juutalaisuudessa ennen Jeesuksen aikaa. Tärkeitä myöhempiä lähteitä ovat Toinen ja Kolmas Henokin kirja. Viimeksi mainittu teos on rabbiinisia lähteitä lähellä ja antaa aavistuksen siitä, millaisia traditioita Henokista tunnettiin, kun rabbiininen juutalaisuus muotoutui.

Teoksen luvuissa 2–8 kartoitetaan Henokista kerrottuja traditioita temaattisesti lainaamalla lähdetekstikatkelmia alkukielellä sekä kääntämällä ne. Myös lyhyet kommentaarit nooteissa valaisevat lainattuja tekstejä ja niiden sisältöä. Nooteissa viitataan myös tehtyihin tutkimuksiin. Näin Reevesin ja Reedin teos antaa hyvän lähtökohdan perehtyä ei ainoastaan lähteisiin, vaan myös niihin liittyvään tutkimuskirjallisuuteen.

Luvussa 2 kiinnostuksen kohteena ovat Henokin nimeen liitetyt eri epiteetit, kuten esimerkiksi ”seitsemäs Adamista” (vrt. Juud. 14), ”vanhurskas” ja ”vanhurskauden kirjuri” sekä tietyt messiaaniset tittelit

(erityisesti luvuissa 1. Hen. 37–71). Tunnetusti 1. Hen. 37–71 on ollut tärkeä vertailumateriaali, kun on tulkittu synoptisten evankeliumien Ihmisen Poikaa koskevia traditioita.

Luvussa 3 kartoitetaan, millä tavalla Henokin katsottiin olleen antiikinaikaisten tieteiden kehittäjä ja kulttuurisaavutusten luoja. Näihin kuuluivat esimerkiksi astronominen ja astrologinen tieto sekä kalenteriin liittyvät yksityiskohdat. Henok tunnettiin myös kosmologian syvällisenä ymmärtäjänä. Häntä pidettiin kirjuriammatin keksijänä ja kirjallisen kulttuurin ensimmäisenä keskeisenä kehittäjänä. Henokin kerrotaan osanneen antaa hyviä ohjeita käsityöammateissa vaadittaviin taitoihin sekä määritelleen paino- ja tilavuusmitat. Lisäksi häntä pidettiin lääketieteellisen tiedon syvällisenä tuntijana. Henok oli siis jonkinlainen yleisnero, jota oli kiittäminen kaikesta siitä hyvästä, jota ihmiset saattoivat hyödyntää oman elämänsä parantamiseen.

Luvussa 4 keskitytään Henokin erilaisiin yhteiskunnallisiin tehtäviin, jotka tulevat ilmi hänestä kerrotuissa traditioissa. Traditioiden mukaan Henok toimi opettajana ja profeettana sekä ylipäätään uskonnollisena asiantuntijana erilaisissa tilanteissa, kuten esimerkiksi hautajaisissa. Henokia pidettiin myös ensimmäisenä lainantajana. Hän oli siis jonkinlainen Mooseksen esikuva. Lisäksi Henokin mainittiin olleen taitava rakentaja, ja islamilaisessa traditiossa hänestä tehtiin rohkea sotilas. Henok haluttiin kuvata henkilönä, joka etsi vanhurskasteen seuraa ja sen puuttuessa vetäytyi erakkona yksinäisyyteen. Hänen sanotaan myös toimineen isänsä Jaredin laillisena edustajana.

Luvussa 5 käsitellään traditioita, joissa Henok on kanssakäymisissä enkelien kanssa. Niissä kerrotaan,

kuinka Henok pääsee seikkailemaan taivaallisiin sfääreihin (vrt. 1. Moos. 5:24), missä hän tapaa enkeleitä, joista monet mainitaan nimeltä. Hän tutustuu enkelien toimintaan sekä toimii myös välimiehenä Jumalan ja enkelien välisissä suhteissa. Joidenkin tekstien mukaan enkelit ihailevat Henokin hurskasta elämää ja auttavat häntä kehittymään edelleen Jumalan palvelijana. Näin Henokista tulee monessa suhteessa ylivertainen ihminen, jolle annetaan poikkeuksellisia kykyjä ymmärtää ja nähdä tulevia tapahtumia.

Luvussa 6 tarkastellaan käsitystä, jonka mukaan Henok vältti kuoleman. Ajatus on esillä jo Ensimmäisessä Mooseksen kirjassa (1. Moos. 5:24). Elia ohella Henok on toinen Vanhan testamentin henkilö, jonka kerrotaan välttäneen kuoleman. Sittenkin juutalaisessa tulkintatraditiossa on esiintynyt useampia henkilöitä, joiden kuolema jää enemmän tai vähemmän arvoitukselliseksi (esimerkiksi Mooses, jonka hautaa ei koskaan löydetty, tai Melkisedek, jonka kuolemasta ei puhuta mitään). Varhainen juutalainen tulkintatraditio alkoi hahmottaa Jumalan taivaallista maailmaa, jonne nämä kuolemasta pelastuneet ihmiset pääsivät jatkaamaan elämäänsä enkelien seurassa. Tämä maailma edellytetään keskeisesti myös Uudessa testamentissa (esim. Hepr. 12:22–24; vrt. Gal. 4:26) ja muissa varhaisissa kristillisissä teksteissä. Henokin onnistunut pako kuoleman kynsistä ja hänen elämänsä Jumalan maailmassa on esillä monissa juutalaisissa, kristillisissä ja islamilaisissa teksteissä.

Luvussa 7 käsitellään tekstejä, joissa Henok samaistetaan johonkin toiseen tunnettuun henkilöön tai hahmoon, esimerkiksi Vanhan testamentin ensimmäiseen ihmi-

seen Aadamiin. Henokia verrataan myös Nooan. Juutalaisessa traditiossa tunnettu Metatron yhdistettiin toisinaan Henokiin, samoin kuin Koraanissa mainittu profeetta Idrīs. Antiikin aikana melko yleisenä trendinä oli yhdistää Raamatussa mainittuja henkilöitä kreikkalaisen ja roomalaisen uskonnollisen kulttuurin hahmoihin. Niinpä Egyptin kreikkalaisen ajan Hermes/Thot sekä Hermes Trismegistus olivat joissakin teksteissä sama persoona kuin Henok. Persialaisessa eepoksessa mainittu Hōshangin yhdistettiin toisinaan myös Henokiin.

Luvun 8 teemana ovat Henokin nimissä kulkevat kirjoitukset ja niistä tehdyt erilaiset arviot juutalaisissa, kristillisissä ja islamilaisissa teksteissä.

Reevesin ja Reedin teos on varsin käyttökelpoinen ja kiinnostava kokoelma traditioita, joiden avulla saadaan monipuolinen kuva antiikinaikaisista käsityksistä Henokin persoonasta ja elämänvaiheista. Teos toimii erinomaisena laajaa lähdemateriaalia valottavana tutkimuksena. Tekstejä selittävät nootit ja niissä mainittu sekundäärikirjallisuus auttavat hahmottamaan laajasti, missä Henok-tutkimus menee tänä päivänä. Erinomaisena apuna ovat myös teoksen perusteelliset indeksit, joiden avulla saa helposti kartoitettua, mitä lähdetekstejä on käytetty ja keihin antiikinaikaisiin henkilöihin, enkeleihin, jumaluuksiin ynnä muihin on viitattu Henokia käsittelevässä kirjallisuudessa. On helppo suositella tätä teosta jokaiselle, joka haluaa tutkia tarkemmin Henok-traditioita.

Antti Laato
Vanhan testamentin
eksegeetiikan ja judaistiikan
professori
Åbo Akademi

JUHA M. ITKONEN
Surun virrassa: Läheisen menettäneen sielunhoito.
Helsinki: Kirjapaja 2019.
180 s.

Juha M. Itkosen käytännöllisen teologian, erityisesti pastoraaliteologian, alaan kuuluva väitöskirja *Kun vauvaonni vaihtuu kuoleman suruun: Narratiivinen tutkimus kohtukuolemasta*, lapsen kuoleman aiheuttamasta surusta ja selviytymisprosessista sekä kirkon tuesta tarkastettiin Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa syksyllä 2018. Erikoinen yhteensattuma on, että samalla viikolla tutkijan kaimalta, kirjailija Juha Itkoselta, ilmestyi omakohtainen romaani *Ihmettä kaikki* (Otava), joka käsittelee samaa ilmiötä: oman lapsen menettämistä ja siihen liittyvää surua.

Juha M. Itkonen on tehnyt väitöskirjansa sekä vankan ammatillisen ja omakohtaisen kokemuksen pohjalta lukijaystävällisen ja yleistajuisen teoksen surusta ja läheisen menettäneen sielunhoidosta. Itkonen aloittaa kirjansa *Surun virrassa: Läheisen menettäneen sielunhoito* avoimesti ja rohkeasti paljastaen lukijalle suhteensa kirjan käsittelemisiin ilmiöihin. Hän asemoituu kirjan teemoihin monesta roolista käsin: pappina, tutkijana, kouluttajana, vertaistukiryhmien ohjaajana sekä kahden elävän ja kahden kuolleen lapsen isänä. Tämä saa lukijan yhtäältä vakuuttumaan kirjoittajan moniulotteisesta perehtyneisyydestä kirjan käsittelemisiin aiheisiin ja toisaalta herättää lämpimän asenteen kirjoittajaa kohtaan.

Kirja koostuu kuudesta luvusta. Johdannossa kirjoittaja käsittelee surun ja muiden perustunteiden olemassaolon oikeutusta sekä

perustelee metaforista ilmaisua surusta virtana, joka ilmenee jo kirjan nimessä. Erilaiset menetystyyppit tulevat esitellyiksi, samoin kirjoittajan oma käsitys sielunhoidosta, joka nojautuu sosiaalisen tuen käsitteeseen. Sosiaalisen tuen ulottuvuuksiksi mainitaan emotionaalinen, tiedollinen, konkreettinen ja hengellinen tuki. Lukijana jäin pohtimaan, olisiko erilaisista menetystyyppiluokitteluista ollut olemassa tuoreempaa mallia kuin Mitchellin ja Andersonin malli vuodelta 1983. Kirjan takakannessa on kerrottu teoksen olevan käytännönläheinen opas. Tästä lukija saa esimakua jo johdantoluvussa, kun kirjoittaja aloittaa käytännöllisten neuvojen antamisen ”surutukijalle”. Sana oli minulle uusi, ja kirjoittaja viljelee sitä tiheästi.

Teoksen toisessa luvussa kirjoittaja luo katsauksen uusimman surututkimuksen antiin. Luvun tiedollinen lähtökohta on sisäistä, että suremisen psykoanalyttinen standardimalli hylättiin viimeistään 1900-luvun lopulla. Erilaiset surun vaiheteoriat on kirjoittajan tulkinnan mukaan otettu liian kirjaimellisesti ja niistä on saattanut aiheutua haittaa surijoiden tukemisessa, jos niihin on haluttu pitäytyä tiukasti. Kirjoittaja liittyy teoksellaan niiden surututkijoiden joukkoon, joiden mukaan surusta ei pidä päästä eroon, menetettyä vainajaa ja tunnesuhdetta häneen ei tarvitse unohtaa eikä surun tarvitse kulkea ”tiettyyn suuntaan”. Surevan sielunhoidon näkökulmasta olennaista on ymmärtää, ettei surussa ole kyse vain tunteiden läpikäymisestä, vaan myös merkityksen etsimisestä tapahtuneelle. Luvussa esitellään 2000-luvun alkupuolen surututkijoiden näkemyksiä erilaisista surureaktioista ja jatkuvien tunnesiteiden (continuing bonds) teoriaa.